

II. DISKUSE V SOCIÁLNÍCH VĚDÁCH OD ROKU 1945 DO SOUČASNOSTI

Obor představuje princip kontroly produkce diskursu. Obor, disciplína určuje projev jeho meze brou jisté totožnosti, jež má podobu permanentního znovunuplatňování pravidel.

Michel Foucault⁸

Po roce 1945 hluboce ovlivnily strukturu sociálních věd, která se zformovala v předcházejícím století, tři vývojové trendy. První byla změna v politické struktuře světa. Po druhé světové válce Spojené státy značně posílily svůj ekonomický potenciál ve světě, který byl vymezen dvěma novými geopolitickými skutečnostmi: tzv. studenou válkou mezi USA a SSSR a historickým prosazením mimoevropských národů světa. Druhým trendem byla skutečnost, že během dvaceti pěti let po roce 1945 dosáhl svět největšího růstu své produkční kapacity i největšího růstu populace ve své historii, které současně znamenaly rozšíření škály lidských činností. Třetím trendem bylo následné mimořádné kvantitativní a prostorové rozšíření vysokoškolského systému po celém světě, které vedlo k tomu, že se znásobil počet profesně připravených sociálních vědců. Každá z těchto tří nových sociálních skutečností znamenala pro sociální vědy problém s ohledem na jejich historicky vzniklé formy institucionalizace.

⁸ Michel Foucault, *L'archéologie du savoir* (Paris: Éditions Gallimard, 1969), s. 224. Citováno podle českého překladu Michel Foucault, „Řád diskursu“, in: M. Foucault, *Diskurs, autor, genealogie* (Praha: Svoboda, 1994), s. 20. Překlad z franc. originálu Petr Horák.

Nesmírná síla, kterou vykazovaly Spojené státy ve vztahu k jiným státům, hluboce ovlivnila definování nejnaléhavějších problémů, které by měly být formulovány, a nevhodnějších způsobů jejich uchopení. Naprostá ekonomická převaha USA během 15 až 25 let po druhé světové válce znamenala, že sociálněvědní bádání bylo v dosud nebývalé míře provozováno, aspoň po určitou dobu, zejména v severoamerických institucích. To mělo přirozeně vliv na to, jak sociální vědci definovali své priority. Politické prosazení mimoevropských národů pak na druhé straně znamenalo, že mnohé předpoklady sociální vědy začaly být zpochybňovány odkazem na to, že odrážejí politické prostředí období, které již skončilo nebo přinejmenším končí.

Rychlé celosvětové rozšíření vysokoškolského systému bylo doprovázeno velmi specifickými organizačními důsledky. Vytvářelo strukturní tlak na růst specializace z toho prostého důvodu, že vědci hledali niky, které by jim umožnily být původní nebo alespoň přinášet sociální užitek. Mnohem bezprostřednější důsledek spočíval v povzbuzování vzájemného pronikání sociálních vědců do sousedních oborů, aniž byly brány v úvahu rozmanité legitimizační kroky, které každá sociální věda používala ke zdůvodňování zvláštností své vyhrazené domény. Ekonomický růst pak popoháněl tuto specializaci tím, že poskytoval zdroje pro jejich rozvoj.

Projevoval se ještě další organizační důsledek. Světový ekonomický růst zaznamenal kvantitativní skok, který se projevil jak v oblastech státního aparátu i podnikatelských činností, tak v oblasti výzkumu a jeho organizace. Vůdčí mocnosti začaly s ohledem na potřeby studené války značně investovat do velké vědy a tyto investice se rozšířily také na sociální vědy. Podíl prostředků určených na sociální vědy byl

malý, ale ve srovnání s předcházejícími možnostmi byla jejich absolutní velikost značná. Tyto ekonomické prostředky povzbudily další zvědčectví sociálních věd. Výsledkem byl vznik center vědeckého rozvoje vyznačujících se koncentrací informací a dovedností a financovaných zejména Spojenými státy a ostatními hlavními státy, nadacemi (sídlicími hlavně v USA), v menší míře také nadnárodními korporacemi.

Tam, kde byla institucionální struktura sociálních věd neúplná, podporovali vědci a instituce z USA, přímo nebo nepřímo, uplatňování zavedeného modelu s jeho zvláštním důrazem na spíše nomotetické trendy v sociálních vědách. Masivní veřejné a soukromé investice do vědeckého výzkumu bezpochyby zvýhodnily tato centra vědeckého rozvoje před orientacemi, které se zdály být méně přesné a méně politicky orientované. Ekonomický růst tak posílil na celém světě v sociálních vědách legitimizaci těch vědeckých paradigmat sociálních věd, která odpovídala technickým úspěchům stojícím v jejich pozadí. Současně však ústup politické nadvlády Západu nad zbytkem světa znamenal, že na scéně politiky, ale také sociálních věd, se začaly ozývat nové hlasy.

Důsledky těchto změn na okolní svět postupně pojednáme v podobě tří témat: (1) platnost rozdílů mezi sociálními vědami; (2) stupeň omezenosti tohoto dědictví; (3) funkčnost a pravá podoba rozdílů mezi „dvěma kulturami“.

1. PLATNOST ROZDÍLŮ MEZI SOCIÁLNÍMI VĚDAMI

V systému vědních oborů byly ustaveny tři jasné dělicí čáry, které strukturovaly sociální vědy na sklonku 19. století: rozhraní mezi studiem moderního, civilizovaného světa (historie plus tři nomotetické sociální vědy) a mezi studiem ne-

moderního světa (antropologie plus orientalistika); v rámci zkoumání moderního světa pak rozhraní mezi studiem minulosti (historie) a současnosti (nomotetické sociální vědy) a v rámci nomotetických sociálních věd ostré rozhraničení mezi studiem trhu (ekonomie), státu (politologie) a občanské společnosti (sociologie). V období po roce 1945 byla každá z těchto dělicích čar zpochybněna.

Nejpozoruhodnější akademickou inovací po roce 1945 bylo pravděpodobně ustavení územních studií⁹ jako nové institucionální kategorie skupinové intelektuální činnosti. Tento pojem se poprvé objevil ve Spojených státech během druhé světové války. Během deseti let od konce války byl tento koncept v USA široce zaváděn a postupně se rozšířil na vysoké školy v ostatních částech světa. Základní myšlenka územních studií byla velmi prostá. Území představovalo rozsáhlou zeměpisnou oblast, o které se předpokládalo, že je kulturně, historicky a často jazykově jednolitá. Vznikající seznam takových území byl svým charakterem dosti různorodý: SSSR, Čína (nebo východní Asie), Latinská Amerika, Střední východ, Afrika, jižní Asie, jihovýchodní Asie, východní a střední Evropa a mnohem později také západní Evropa. V některých zemích se staly předmětem územního studia Spojené státy (nebo Severní Amerika). Ne každá vysoká škola převzala přesně tyto zeměpisné kategorie, existovalo mnoho odchylek.

Územní studia se měla stát platformou jak pro rozvoj vědění, tak výuky, místem, kde se setkávají badatelé – zejména

z různých sociálních věd, často ale také z humanitních oborů a příležitostně dokonce z některých přírodních věd – na základě společně sdíleného zájmu zabývat se daným „územím“ (nebo jeho částí) v rámci svého oboru. Územní studia byla z principu „mnohooborová“. Politické důvody, které působily při jejich zrodu, byly zcela explicitní. Spojené státy potřebovaly vzhledem ke své úloze v celosvětové politice získat poznatky o běžných skutečnostech těchto různých oblastí, a také odborníky této orientace, zvláště s ohledem na to, že tyto oblasti se stávaly tak politicky aktivními. Programy územních studií měly připravovat takové odborníky. Později byly podobné programy ustaveny v SSSR i v západní Evropě a také v ostatních částech světa (např. Japonsku, Indii, Austrálii a v různých zemích Latinské Ameriky).

Územní studia vychovala v rámci této jednoduché struktury řadu osobností (aspoň pro část jejich intelektuálního života), jejichž vědněoborová příslušnost šla napříč výše uvedených tří dělicích čar: historikové a nomotetičtí sociální vědci se ocitli tváří v tvář antropologům a orientalistům; historikové se setkávali s nomoteticky orientovanými sociálními vědci a každý typ nomoteticky orientovaných vědců spolu navzájem. Příležitostně se zde vyskytovali geografové, historici umění, badatelé v oboru národních literatur, epidemiologové a dokonce geologové. Tito lidé připravovali společně učební osnovy, zúčastňovali se vzájemně obhajob svých studentů, setkávali se na konferencích odborníků pro územní studia, četli navzájem své knihy a publikovali v nových mezioborových časopisech orientovaných na dané oblasti.

Ať již byly výsledky tohoto vzájemného ovlivňování jakékoliv, organizační důsledky pro sociální vědy byly nesmírné. Územní studia se sice rozvíjela v omezeném rámci multidis-

⁹ Pojem „area studies“ byl přeložen jako územní studia, neboť šlo o zkoumání pro americkou veřejnost nových sociálních skutečností na vzdálenějších územích. Nebyl použit termín „regionální studia“, který je pozdější a má jiný kontext vzniku. (Pozn. překl.)

ciplinarity (což byl pojem, který byl diskutován již v meziválečném období), ale jejich praxe prokázala fakt, že ostré institucionální oddělení vědění je v oblasti sociálních věd značně umělé. Historikové a nomoteticky orientovaní sociální vědci (přinejmenším určitý počet z nich) se začali poprvé zabývat studiem ne-západních území. Tento průnik oborů, které byly dříve orientovány na studium západního světa, do ne-západního světa podryval logiku předcházejících argumentů, které zdůvodňovaly oddělené oblasti nazývané etnografie a orientalistika. Z toho jakoby vyplývalo, že metody a modely historie a nomotetických sociálních věd jsou použitelné pro ne-západní oblasti stejně jako pro Evropu a Severní Ameriku. Během dvou desetiletí se antropologové začali zříkat etnografie jako aktivitu, jíž se definovali, a hledali pro svůj obor alternativní zdůvodnění. Orientalisté šli ještě dále: vzdali se svého názvu a přešli porůznu na katedry historie, filozofie, klasických studií a religionistiky, nebo na nově vytvořené katedry regionálních kulturních studií, které se zabývaly současnou kulturní tvorbou, ale i texty, jež byly tradičně předmětem zájmu orientalistů.

Územní studia ovlivnila strukturu kateder historie a také všech tří nomotetických sociálních věd. V 60. letech se již významný počet členů těchto kateder věnoval empirické práci v ne-západních oblastech světa. Jejich největší podíl byl v historii a nejmenší v ekonomii, v politologii a sociologii byl někde mezi tím. To znamenalo, že vnitrovědní diskuse v těchto oborech byly ovlivněny skutečností, že data, která byla diskutována, kurzy, které byly nabízeny studentům, a témata veřejně podporovaného výzkumu se staly v geografickém smyslu mnohem širší. Když k této geografické expanzi témat přidáme také geografickou expanzi zdrojů vědeckých sil, pak lze ří-

ci, že sociální situace v institucích vědění prošla v období po roce 1945 významným vývojem.

Rozpad původního intelektuálního oddělení studií západních a ne-západních území vyvolával základní intelektuální otázku, která měla širší politické důsledky. Byly tyto dvě oblasti z ontologického hlediska identické, nebo rozdílné? Dříve převládal předpoklad, že tyto oblasti jsou natolik rozdílné, že to vyžaduje, aby je zkoumaly různé obory sociálních věd. Mělo by se nyní naopak předpokládat, že mezi nimi není žádný rozdíl, který by opravňoval určitou formu analýzy ne-západního světa? Nomoteticky orientovaní sociální vědci diskutovali, zda zjištěná zobecnění (zákonitosti) jsou rovněž uplatnitelná pro zkoumání ne-západních oblastí. Pro historiky, kteří jsou orientováni více idiograficky, znamená tato diskuse seriózní otázku: Má Afrika své dějiny, nebo mají své dějiny pouze „historické národy“?

Odpovědí na tyto intelektuální spory byl v podstatě nejistý kompromis. Může být shrnut ve stanovisku, že ne-západní území byla z analytického hlediska stejná jako západní oblasti, ale ne zcela! První podobou tohoto stanoviska byla teorie modernizace. Vznikala samozřejmě na základě mnoha diskusí a (explicitních i implicitních) předpokladů obsažených v dřívějších pracích v oblasti sociálních věd, avšak literatura o modernizaci nabyla určité specifické podoby a stala se velmi důležitou pro teoretizování v sociálních vědách. Základní teze zněla, že existuje společná modernizační cesta všech národů, pospolitostí, oblastí (a proto jsou stejné), avšak národy, pospolitosti, oblasti se nacházejí v různých fázích této cesty (a proto nejsou stejné). V pojmovém aparátu veřejné politiky byl tento přístup interpretován jako celosvětový zájem o „rozvoj“, což je pojem vymezující proces, který země

prodělala na všeobecné cestě modernizace. Zájem o modernizaci a rozvoj spojoval organizačně mnohé sociální vědy do společných projektů a stanovisek vůči veřejným orgánům. Sociální vědci pak zdůvodňovali růst veřejných výdajů na výzkum politickým závazkem států ve prospěch rozvoje.

Model modernizace a rozvoje byl charakteristický tím, že mohl být stejně dobře uplatněn v západních oblastech, a to tak, že interpretoval historický vývoj západního světa jako pokrokový a vyzrálý stav modernizace. To vytvořilo základnu pro to, že nomotetičtí sociální vědci (doposud orientovaní na současnost) začali považovat za oprávněné pracovat také s daty, která se netýkala současnosti, a to přesto, že tato data nebyla zcela úplná. Současně začali historikové uvažovat o tom, zda by jim některá zobecnění navrhovaná nomoteticky orientovanými sociálními vědci nemohla pomoci při projasňování jejich porozumění (dokonce hermeneutického porozumění) minulosti. Pokusy o překlenutí mezery mezi idiografickou historií a nomotetickou sociální vědou nezačaly až v roce 1945. Začaly mnohem dříve. Hnutí „nové historie“ ve Spojených státech na počátku 20. století a hnutí ve Francii (škola *Annales* a její předchůdci) byly takovými pokusy. Avšak teprve v období po roce 1945 začaly tyto pokusy získávat mezi historiky výraznější podporu.

Ovšem teprve v 60. letech se hledání úzké spolupráce a dokonce proplétání mezi historií a sociální vědou (resp. jejich částmi) stalo vskutku patrným a závažným jevem. V historických vědách získalo určitou podporu přesvědčení, že všeobecně přijímaný profil oboru již plně neslouží moderním potřebám. Historikové dosahovali lepších výsledků při studiu minulé politiky než minulého sociálního a ekonomického života. Historická studia se spíše soustřeďovala na udá-

losti, na motivy jednotlivců a institucí, a méně byla připravena pro analýzy anonymnějších procesů a struktur, které měly dlouhodobější povahu (*longue durée*). Struktury a procesy byly přehlíženy. To vše mělo být změněno rozšířením záběru historických studií: připojením ekonomické a sociální historie jako nezbytného oboru a jako klíče k pochopení historie v její obecnosti.

Základní změny v oboru historie byly obhajovány s pomocí příbuzných sociálních věd. Sociální vědy disponovaly nástroji, které umožňovaly studium těch dimenzí minulosti, jež se nacházely „pod“ nebo „za“ historickými institucemi, událostmi a myšlenkami (jako ekonomická změna, růst obyvatelstva, sociální nerovnost a mobilita, masové postoje a chování, sociální protesty a vzorce hlasování) – nástroji, které historici neměli k dispozici: kvantitativní metody; analytické pojmy jako třída, očekávání spjatá s rolí či statusová inkonzistence; modely sociální změny. Někteří historikové začali nyní používat „hromadná data“, jako jsou registry sňatků, volební výsledky či daňové doklady. Z tohoto důvodu se obrat k sociálním vědám ukázal jako nevyhnutelný. Jak se historie (a antropologie) více otevírala kvantitativnímu výzkumu, docházelo k procesu vzájemného posilování: finanční prostředky, počet vědců a sociální legitimita se vzájemně povzbuzují a posilují pocit sebedůvěry v intelektuální oprávněnost pojmových konstrukcí sociálních věd.

V historických vědách šlo někdy hledání změny ruku v ruce s přáním více se angažovat v sociální a kulturní kritice. Tvrdilo se, že historici přeceňují konsensus a fungování institucí a podceňují konflikt, deprivaci, třídní nerovnosti, etnické otázky a gender. Kritika přijatého paradigmatu se současně spojovala se zpochybňováním ustavených autorit uvnitř i vně

této profese. Takováto revizionistická nálada někdy posilovala obrat historiků k sociálním vědám, jako například v Německu. Samotné používání analytických pojmů a teoretických přístupů bylo způsobem vyjádření nesouhlasu s ustaveným „historickým“ paradigmatem, které zdůrazňovalo hermeneutické přístupy a jazyk, jenž má být co možná nejblíže k pramenům. V tradici některých sociálních věd se nabízely specifické nástroje pro rozvoj „kritické“ historie, nebo spíše „kritické historické sociální vědy“. V jiných zemích, jako například v USA, které měly nejen jiné, méně „historicismní“ tradice v historických vědách, ale také menší tradici kritiky v sociálních vědách, byli radikální revizionističtí historikové přístupy sociálních věd přitahováni méně.

Ekonomie, sociologie a politická věda vzkvétaly v poválečném období zčásti také ve světle slávy přírodních věd. Vysoká prestiž a vliv těchto věd byly dalším důvodem, proč mnoho historiků shledávalo zajímavým navazovat na jejich práci. Ve stejnou dobu se někteří sociální vědci začali přesouvat do oblastí, které byly dříve vyhrazeny jen historikům. Tato expanze nomotetických sociálních věd do historie však měla dvě zcela rozdílné podoby. Na jedné straně šlo o aplikaci relativně specifických a úzkých teorií, modelů a postupů sociálních věd na data o minulosti (někdy dokonce i na data z minulosti) – například zkoumání vzorců volebního chování, sociální mobility a ekonomického růstu. S těmito daty bylo zacházeno jako s ostatními proměnnými nebo ukazateli v empirických sociálních vědách, tj. byla standardizována (v časových řadách), separována a korelována. To bylo někdy nazýváno „sociálněvědní historií“. Tito sociální vědci rozšiřovali oblasti, ze kterých získávali svá data, avšak vůbec nepovažovali za nutné či žádoucí změnit své postupy; samozřej-

mě se nestali tradičními historiky. Mnozí z nich dokonce ani neočekávali, že zjistí, ani nezjistili o minulosti nic mimořádně zvláštního. Zdálo se, že data o minulosti buď potvrzují, nebo mírně modifikují obecné zákonitosti, o které jim v zásadě šlo. Přesto však pro historiky byly výsledky této práce někdy značně důležité a přispěly k jejich lepšímu porozumění minulosti.

Ze strany některých sociálních vědců – těch, kteří měli zájem o popis a vysvětlení rozsáhlé sociální změny, někdy v souladu s weberovskou, někdy marxistickou tradicí, často někde mezi tím – se však prosazoval zcela rozdílný obrat k historii. Vytvořili různé podoby toho, co bylo nazýváno „historickou sociologií“. Byli kritičtí k ahistorismu svých kolegů, kteří podle jejich názoru ztratili kontakt s mnoha nejlepšími tradicemi sociálních věd. Práce, kterou vykonávali, byla méně „vědecká“ a více „historicismní“. Vzáli vážně specifické historické kontexty a položili sociální změnu do centra příběhu, který sdělovali. Jejich práce se primárně nezaměřovala na testování, modifikaci a formulování zákonitostí (např. modernizace), ale spíše užívali obecná pravidla k tomu, aby vysvětlili komplexní a měnící se jevy nebo je interpretovali ve světle těchto obecných vzorců. V 60. letech vystupovali s kritikou ahistorismu rostoucí měrou mladší sociální vědci, kteří se zaměřili na sociální kritiku. Ve své kritice „hlavního proudu“ sociálních věd tvrdili, že tyto vědy zanedbaly centrální úlohu sociální změny, podporovaly mýtus konsensu a prokazovaly naivitu, ba dokonce aroganci a sebejistotu tím, že aplikovali západní koncepty na analýzu odlišných jevů a kultur.

V případě „sociálněvědní historie“ byli sociální vědci k historii přitahováni v důsledku logiky a růstové dynamiky

svých vědních oborů. Chtěli spíše rozšířit své datové báze než „přemostit mezeru“ k historii. U „historických sociologů“ tomu tak nebylo, neboť součástí práce byla kritika převládajících metodologií. Obdobný motiv hrál roli u mnohých historiků, kteří vyzývali k používání sociálněvědních technik a generalizací. Docházelo ke sbližování prací historických (nebo historizujících) sociálních vědců a prací „strukturalistických“ historiků, které pokročilo v 70. letech, přestože mezi nimi nadále byly rozdíly ve způsobu vědecké práce: vztah k pramenům, úroveň zobecňování, stupeň narativní prezentace a dokonce i způsoby odkazování.

Tento pohyb směrem k těsnější spolupráci mezi historií a ostatními sociálními vědami však ovlivnil jen menšinu badatelů. Vedle diskusí mezi historií a sociologií probíhaly oddělené diskuse mezi historií a každou z dalších sociálních věd: ekonomik (např. „nová ekonomická historie“), politikou vědou (např. „nový institucionalismus“), antropologií („historická antropologie“) a geografii („historická geografie“). Ve všech těchto oblastech se toto sbližování částečně projevovalo ve formě prostého rozšíření datové základny určité sociálněvědní tradice a částečně mělo podobu obnovení diskuse o základních metodologických otázkách.

Rostoucí překrývání mezi třemi tradičními nomotetickými sociálními vědami – ekonomik, politikou vědou a sociologií – bylo méně kontroverzní. Sociologové zaujímalí vedoucí úlohu a již na počátku 50. let zformovali „politickou sociologii“ a „ekonomickou sociologii“ jako důležité a standardní subdisciplíny sociologie. Následovali politologové, kteří rozšířili svůj zájem mimo formální vládní instituce, definovali svůj předmět a zahrnuli do něho všechny sociální procesy, které měly politické důsledky nebo záměry: studium ná-

tlakových skupin, protestních hnutí, komunitní organizace. A když některý z kritických sociálních vědců začal znovu používat pojem „politická ekonomie“, odpověděli na to jiní, méně kritičtí, politologové pokusem dát tomuto pojmu a jeho předmětné oblasti klasičtější nomotetický nádech. Společný výsledek měl však spočívat v tom, aby se politologové více zajímali o ekonomické procesy. Poválečná nadvláda keynesiánských idejí oživila zájem ekonomů o „makroekonomii“. Tím se dělicí čára mezi ekonomik a politickou vědou stala méně jasná, protože předmětem analýzy byly převážně politiky vlád a mezivládních agentur. Později začali někteří nekeynesiánští ekonomové obhajovat přednosti používání neoklasických analytických ekonomických modelů pro zkoumání otázek, které byly tradičně považovány za sociologické, jako je rodina nebo sociální deviance.

V období těsně po válce se všechny tři vědní obory začaly silně přiklánět ke kvantitativním technikám a dokonce k matematickému modelování; zřejmě z toho důvodu se začaly zmenšovat rozdíly v jejich metodologických přístupech. Jakmile sociální kritika začala podněcovat diskuse uvnitř těchto vědních oborů, zdály se meze pozitivistických přístupů, které kritičtější sociální vědci nacházeli ve svých oborech, v každém oboru téměř shodné. Je ovšem nutno zdůraznit, že míra takového sblížení byla relativní. Tyto tři obory byly nadále organizačně dosti rozdílné a bylo dost hlasů, které takové oddělení obhajovaly. Během let však začalo mezi těmito třemi nomotetickými obory v praxi docházet k rostoucímu překrývání v předmětu a metodologii, a to jak v případě hlavního proudu, tak kritického směru.

Četné překrývání mezi vědními obory mělo dvojí důsledek. Bylo nejen stále méně možné zjistit jasné dělicí čáry me-

zi nimi podle oblasti jejich zájmu nebo podle způsobu zacházení s daty, ale každý obor se zároveň stával heterogenním, protože se rozšiřoval rozsah přijatelných předmětů zkoumání. To značně problematizovalo vnitřní soudržnost oborů i legitimitu intelektuálních předpokladů, jimiž každý obor zdůvodňoval své právo na samostatnou existenci. Jeden z pokusů o řešení tohoto problému spočíval ve vytváření nových „interdisciplinárních“ názvů, jako komunikační studia, správní vědy či behaviorální vědy.

Mnozí považují rostoucí důraz na multidisciplinaritu za výraz pružné reakce sociálních věd na problémy, jimž čelí, a na intelektuální námitky vznesené proti strukturaci vědních oborů. Domnívají se, že sblížování částí sociálních věd a částí historie do podoby celostnější sociální vědy je tvůrčím přístupem, jenž zahrnuje plodné vzájemné ovlivňování a měl by být nadále podporován a rozvíjen. Ostatní nejsou tak optimističtí ohledně toho, čeho bylo dosaženo. Domnívají se, že ústup k „interdisciplinaritě“ slouží spíše k záchraně legitimity existujících vědních oborů než k překonávání slabností logiky jejich rozlišování. Navrhují pak radikálnější rekonstrukci, která by překonala to, co vnímají jako intelektuální konfuzi.

Všeobecně se však oceňuje, že vývoj jasně směřuje k multidisciplinaritě; organizační důsledky tohoto trendu jsou zřejmé. Zatímco v období mezi lety 1850 a 1945 se stále zmenšoval počet názvů používaných pro klasifikaci činností v oblasti sociálních věd a vznikl relativně nepočtený seznam přijatých názvů oborů, vyznačuje se období po roce 1945 křivkou, která má opačný směr – objevují se stále nové názvy a nacházejí příhodnou institucionální základnu: nové programy a dokonce nové katedry v rámci univerzit, nové vědecké

společnosti, nové odborné časopisy a nové kategorie třídění knih v knihovnách.

V 50. a 60. letech byla otázka platnosti rozdílu mezi sociálními vědami pravděpodobně hlavním tématem kritické diskuse. Koncem 60. let, a ještě zřetelněji koncem 70. let, se objevily ještě dvě další otázky: stupeň evropocentričnosti sociálních věd (resp. všeho vědění) a tudíž otázka, v jaké míře má být dědictví sociálních věd považováno za omezené; a otázka, do jaké míry bylo pevné rozdělení moderního myšlení do „dvou kultur“ užitečným způsobem organizování intelektuální činnosti. Přejdeme nyní k těmto dvěma otázkám.

2. STUPEŇ OMEZENOSTI DĚDICTVÍ

Požadavek univerzality, obecnosti (jakkoliv vymezený) – tedy obecné relevance, obecné aplikovatelnosti, obecné platnosti (validity) – je vnitřní součástí zdůvodňování oprávněnosti ve všech akademických oborech. Je součástí požadavku na jejich institucionalizaci. Toto zdůvodňování se může opírat o morální, praktické, estetické či politické důvody, nebo o nějakou jejich kombinaci, avšak veškeré institucionalizované vědění se rozvíjí z předpokladu, že poučení z jednoho případu má významný vliv na další případ a že seznam možných případů je prakticky nekonečný. Je ovšem nutno upřesnit, že všechna taková tvrzení jsou zřídka přesvědčivá jednou provždy. Tři hlavní součásti současného vědění (humanitní obory, přírodní vědy a sociální vědy), včetně oborů, které jsou umístěny v jejich rámci, neustále bojují na mnoha různých frontách – intelektuálních, ideologických a politických –, aby obhájily své různé požadavky na obecnost. Dochází k tomu proto, že všechny takové požadavky

zi nimi podle oblasti jejich zájmu nebo podle způsobu zacházení s daty, ale každý obor se zároveň stával heterogenním, protože se rozšiřoval rozsah přijatelných předmětů zkoumání. To značně problematizovalo vnitřní soudržnost oborů i legitimitu intelektuálních předpokladů, jimiž každý obor zdůvodňoval své právo na samostatnou existenci. Jeden z pokusů o řešení tohoto problému spočíval ve vytváření nových „interdisciplinárních“ názvů, jako komunikační studia, správní vědy či behaviorální vědy.

Mnozí považují rostoucí důraz na multidisciplinaritu za výraz pružné reakce sociálních věd na problémy, jimž čelí, a na intelektuální námitky vznesené proti strukturaci vědních oborů. Domnívají se, že sblížování částí sociálních věd a částí historie do podoby celostnější sociální vědy je tvůrčím přístupem, jenž zahrnuje plodné vzájemné ovlivňování a měl by být nadále podporován a rozvíjen. Ostatní nejsou tak optimističtí ohledně toho, čeho bylo dosaženo. Domnívají se, že ústup k „interdisciplinaritě“ slouží spíše k záchraně legitimity existujících vědních oborů než k překonávání slabností logiky jejich rozlišování. Navrhují pak radikálnější rekonstrukci, která by překonala to, co vnímají jako intelektuální konfuzi.

Všeobecně se však oceňuje, že vývoj jasně směřuje k multidisciplinaritě; organizační důsledky tohoto trendu jsou zřejmé. Zatímco v období mezi lety 1850 a 1945 se stále zmenšoval počet názvů používaných pro klasifikaci činností v oblasti sociálních věd a vznikl relativně nepočtený seznam přijatých názvů oborů, vyznačuje se období po roce 1945 křivkou, která má opačný směr – objevují se stále nové názvy a nacházejí příhodnou institucionální základnu: nové programy a dokonce nové katedry v rámci univerzit, nové vědecké

společnosti, nové odborné časopisy a nové kategorie třídění knih v knihovnách.

V 50. a 60. letech byla otázka platnosti rozdílu mezi sociálními vědami pravděpodobně hlavním tématem kritické diskuse. Koncem 60. let, a ještě zřetelněji koncem 70. let, se objevily ještě dvě další otázky: stupeň evropocentričnosti sociálních věd (resp. všeho vědění) a tudíž otázka, v jaké míře má být dědictví sociálních věd považováno za omezené; a otázka, do jaké míry bylo pevné rozdělení moderního myšlení do „dvou kultur“ užitečným způsobem organizování intelektuální činnosti. Přejdeme nyní k těmto dvěma otázkám.

2. STUPEŇ OMEZENOSTI DĚDICTVÍ

Požadavek univerzality, obecnosti (jakkoliv vymezený) – tedy obecné relevance, obecné aplikovatelnosti, obecné platnosti (validity) – je vnitřní součástí zdůvodňování oprávněnosti ve všech akademických oborech. Je součástí požadavku na jejich institucionalizaci. Toto zdůvodňování se může opírat o morální, praktické, estetické či politické důvody, nebo o nějakou jejich kombinaci, avšak veškeré institucionalizované vědění se rozvíjí z předpokladu, že poučení z jednoho případu má významný vliv na další případ a že seznam možných případů je prakticky nekonečný. Je ovšem nutno upřesnit, že všechna taková tvrzení jsou zřídka přesvědčivá jednou provždy. Tři hlavní součásti současného vědění (humanitní obory, přírodní vědy a sociální vědy), včetně oborů, které jsou umístěny v jejich rámci, neustále bojují na mnoha různých frontách – intelektuálních, ideologických a politických –, aby obhájily své různé požadavky na obecnost. Dochází k tomu proto, že všechny takové požadavky

jsou samozřejmě historicky specifické, pochopitelné pouze v rámci určitého sociálního systému a vždy podporované historicky danými, tedy dočasnými institucemi a praktikami.

Univerzalita jakéhokoliv vědního oboru nebo větší skupiny oborů se opírá o specifický a měnící se soubor intelektuálních požadavků a sociálních praktik. Tyto požadavky a praktiky se vzájemně doplňují a jsou navíc povzbuzovány institucionální reprodukcí nebo dělením oboru. Změna má obvykle podobu adaptace – stálého doladování jak předávání univerzálních poučení, tak i způsobů, jak jsou předávána. Historicky to znamenalo, že jakmile byl obor institucionalizován, bylo obtížné jeho univerzální požadavky úspěšně zpochybňovat, a to bez ohledu na jejich intelektuální přijatelnost.

Naděje dospět k zobecněním, jakkoliv upřímně bylo usilováno o jejich dosažení, nebyly v dosavadním historickém vývoji sociálních věd naplněny. V posledních letech byla kritika těchto nedostatků a neúspěchů sociálních věd neúprosná. Nejkrasnější kritikové konstatovali, že obecnost je nedosažitelným cílem. Většina sociálních vědců však stále věří, že je to důležitý a dosažitelný cíl, i když doposud byla sociální věda nepřijatelně omezená. Někteří tvrdí, že nedává kritika ze strany skupin těch, kteří byli dříve ze světa sociální vědy vyloučeni, vytváří předpoklady pro to, že opravdová univerzalita bude dosažitelná.

V mnoha směrech vznikaly největší problémy ve třech více nomotetických sociálních vědách. Jako model byly vzaty přírodní vědy, což vedlo ke vzniku tří druhů předpokladů, jež, jak se ukázalo, nebylo možné splnit tak, jak to stanoví univerzalistická formule: byly to předpoklad predikce a předpoklad řiditelnosti, jež se oba opíraly o předpoklad kvantifi-

kovatelné přesnosti. Zatímco v oblasti, kterou si rozdělily humanitní obory, se předmět zájmu odvíjel od subjektivních preferencí výzkumníka, utvářely se nomotetické sociální vědy na předpokladu, že sociální výsledky mohou být měřeny a že na samotných měřeních se lze obecně shodnout.

Sázka, že nomotetické sociální vědy mohou vytvořit univerzální vědění, byla, jak vidíme při zpětném pohledu, dosti riskantní. V sociálních vědách – na rozdíl od přírodního světa, tak jak jej vymezují přírodní vědy – totiž v sobě předmět studia nejen zahrnuje samotné výzkumníky, ale tyto vědy jsou zároveň oblastí, ve které zkoumané osoby mohou s výzkumníky vstupovat do dialogu nebo proti nim různě protestovat. V přírodních vědách jsou výzkumné otázky řešeny bez vztahu k názorům předmětu studia. Oproti tomu lidé (nebo jejich potomci), kteří jsou předmětem zkoumání sociálních věd, vstupují do takových diskusí stále více, ať již se badatelé o jejich názor zajímají, nebo ne; ti vskutku často považují takovéto obtěžování za nevíтанé. Toto vměšování nabývá rostoucí měrou formu námitek vůči univerzalistickým aspiracím. Nesouhlasné hlasy – zvláště feministické (ale nejen ty) – zpochybňují schopnost sociálních věd vysvětlit skutečnost. Chtějí výzkumníkům zřejmě říci: „Vaše analýza může být vhodná pro vaši skupinu. Ale na náš případ se nehodí.“ Nebo tito odpůrci dokonce zpochybňují samotnou zásadu univerzalizmu. Tvrdí, že to, co sociální vědy předkládají jako aplikovatelné na celý svět, představuje ve skutečnosti názory mužské menšiny lidstva. Dále pak uvádějí, že názory této menšiny ovládaly svět vědění z toho prostého důvodu, že tato menšina měla a má převahu i ve světě mimo vysoké školy.

Skepe ohledně schopností sociálních věd nepředpokládat interpretovat lidský svět předcházela jejich institucionalizaci

a byla vyjádřena v pracích významných západních intelektuálů od Herdera a Rousseaua po Marxe a Webera. Časté a běžné znevažování těchto vědních oborů jako evropocentrického/mužského/buržoazního snažení je do určité míry jen opakováním dřívejší explicitní či implicitní kritiky, kterou formulovali jak ti, kteří tyto vědy sami provozovali, tak ti, kteří stáli mimo ně; dřívejší kritika však byla většinou přehlížena.

Není nikterak udivující, že sociální vědy vytvořené v Evropě a Severní Americe v 19. století byly evropocentrické. Evropský svět té doby sám sebe vnímal jako kulturního vítěze a v mnoha ohledech vítězem vskutku byl. Evropa do byla svět ekonomicky i politicky. Její technické úspěchy byly podstatným prvkem tohoto tažení, a proto se zdálo logickým připisovat úspěchy dominující techniky dominující vědě a dominujícím názorům na svět. Zdálo se, že evropské úspěchy lze spojovat s úsilím o všeobecný pokrok. Prvním šokem byly obě světové války, které byly v rozporu s tím, jak si Západ činil nárok ztělesňovat morální pokrok. V roce 1945 se však západní svět opět vzpamatoval. Námitky vůči kulturní univerzalitě západního myšlení začaly být brány vážně až poté, co byla po roce 1945 politická nadvláda Západu silně zpochybněna, a poté, co se východní Asie v 70. letech stala oblastí výrazné ekonomické aktivity. Toto zpochybňování navíc pocházelo nejen od těch, kdo měli pocit, že jsou vyřazeni z analýz sociálních věd, ale i ze samotné západní sociální vědy. Sebezpochybňování Západu, ke kterému dříve docházelo jen v malém okruhu lidí, se nyní rozšířilo.

Změny v rozdělení moci ve světě tak vytvářejí kontext, ve kterém vystupuje do popředí otázka kulturní omezenosti historicky vytvořených podob sociálních věd. Je paralelou ke ztrátě do té doby nezpochybňované politické a ekonomické

nadvlády Západu na celosvětové scéně. Tato sporná otázka poměru civilizací však neměla podobu přímého konfliktu. Postoje se vyznačovaly hlubokou ambivalencí a západní i nezápadní badatelé nevytvářeli skupiny, které by měly ve vztahu k této otázce jednotné stanovisko (dostatečně přesvědčivé v protikladu k jiným skupinám). Z organizačního hlediska byly jejich vzájemné vztahy spleť. Mnoho nezápadních vědců získalo vzdělání na západních vysokých školách a ještě více jich pracovalo s epistemologií, metodologií a způsoby výstavby teorií, které jsou spojeny se západní vědou. Někteří západní badatelé, i když nemnozí, naopak dobře znali běžné myšlení nezápadních sociálních vědců a byli jím hluboce ovlivněni.

V období od roku 1945 do roku 1970 převládaly v nezápadním světě ty sociálněvědní názory, které byly dominantní v Evropě a Severní Americe. V tomto období se sociálněvědní bádání v nezápadním světě vskutku široce rozšířila, často pod vedením a s pomocí západních institucí, které prosazovaly přijetí forem vědních oborů rozvinutých na Západě jako všeobecně závazných. Sociální vědci, stejně jako politici a náboženští vůdci, sledovali stejné poslání: prosazovali všeobecné přijetí určitých praktik v dobré víře, že tím budou maximalizovat dosažení určitých cílů, jako je například poznání pravdy. Pod heslem univerzality vědy chtěli vymezit ty formy vědění, které jsou vědecky legitimní, a ty, které jsou za hranicemi přijatelnosti. Protože převládající ideologie samy sebe definovaly jako odraz a ztělesnění rozumu, který podle předpokladu orientuje jednání a určuje všeobecné paradigma, bylo odmítání těchto pohledů považováno za příklon k „dobrodružství“ namísto k „vědě“ a za volbu nejistoty namísto intelektuálního a duchovního bezpečí. Během tohoto

období měla západní sociální věda nadále silné sociální postavení a využívala svých ekonomických výhod i svého duchovního předstihu k propagování svých pohledů jako pohledů příkladné sociální vědy. Takovéto poslání západní sociální vědy bylo navíc značně přitažlivé pro sociální vědce ve zbytku světa, kteří viděli v přijetí těchto názorů a praktik možnost zapojit se do univerzální vědecké komunity.

Námítky upozorňující od pozdních 60. let na omezenost sociální vědy byly nejprvnějšími, ale již tehdy zásadními námitkami vůči nárokům této vědy být ztělesněním univerzality. Kritikové tvrdili, že sociální věda je ve skutečnosti omezená. Kritiku vyslovovali představitelky feminismu, odmítající mužskou orientaci těchto věd, různé skupiny namítající proti jejich evropocentrismu a později četné další skupiny, které zdůrazňovaly ještě další předpojatosti zabudované do předpokladů sociálních věd. Tyto argumenty měly téměř shodnou formu, i když v historických detailech se lišily: prokazování reálné předpojatosti, tvrzení o vlivu této předpojatosti na volbu témat výzkumu a zkoumané předměty, obvinění týkající se historicky úzké sociální základny, ze které výzkumníci pocházeli, zpochybňování epistemologické opory analýz.

Při analýzách těchto kritik je důležité rozlišit epistemologické námitky od námitek politických, i když pro mnohé účastníky obou stran tohoto intelektuálního sporu byly oba aspekty propojeny. Politické námitky se týkaly rekrutování pracovníků (studentů, profesorů) do vysokoškolských struktur (ty šly ruku v ruce s obdobnými námitkami vznášenými v rámci širší politiky). Uvádělo se, že v sociálních vědách údajně existují všechny druhy „zapomenutých“ skupin – ženy, skupiny lidí ne-západního původu jako celek, „menšino-

vé“ skupiny uvnitř západních zemí a ostatní skupiny historicky vymezované jako politicky a sociálně marginální.

Jeden z hlavních argumentů, který chtěl přispět k ukončení exkluze pracovníků ze struktur vědění, upozorňoval na potenciální důsledky pro dosahování validních poznatků. Na té nejjednodušší rovině se uvádělo, že většina sociálních vědců v posledních dvou stoletích zkoumala sebe sama a sama sebe definovala, a že dokonce i ti, kteří zkoumali „druhé“, měli sklon vidět je jako reflexi nebo protiklad k sobě samým. Doporučované řešení znělo následovně: pokud rozšíříme možnosti vstupu do vědecké komunity, rozšíříme tím pravděpodobně i objekty jejího zkoumání. A to se také stalo, jak lze vidět při letmém srovnání názvů příspěvků na současných vědeckých konferencích nebo názvů dnes publikovaných knih s obdobným seznamem z 50. let. To bylo zčásti přirozeným důsledkem kvantitativního růstu počtu sociálních vědců a potřeby nalézat pro ně vlastní specializaci. Bylo to ovšem zjevně také důsledkem tlaků na vytvoření širší sociální základny rekrutování nových vědců a rostoucí legitimizace nových oblastí výzkumu.

Námítky vůči omezenosti diskursu mají ovšem své hlubší opodstatnění, než je otázka sociálního původu výzkumníků. Nové hlasy mezi sociálními vědci položily teoretické otázky, které šly za dosavadní tematický rámec či předmětnou orientaci legitimních výzkumů, a dokonce i nad argument, že hodnocení prováděná z různých perspektiv jsou rozdílná. Hlasatelé těchto nových myšlenek také uváděli, že do teoretického zdůvodňování sociálních věd (a rovněž přírodních věd a humanitních oborů) jsou zabudovány předpoklady, z nichž mnohé obsahují *apriorní* předsudky nebo způsoby zdůvodňování, které nemají teoretické ani empirické ověření,

a že tyto *apriorní* prvky by měly být osvětleny, analyzovány a nahrazeny ověřenějšími předpoklady.

Právě v tomto smyslu se tyto požadavky staly požadavkem na otevření sociálních věd. To však neznamená, že každý nový návrh předkládaný jménem tohoto nového teoretizování je správný nebo oprávněný. Znamená to, že úsilí o prozkoumání skrytých a neoprávněných *apriorních* předpokladů našich výchozích teoretických premis je eminentně důležité a představuje dnes v mnoha ohledech prioritu sociálních věd. Tyto nové analytické přístupy vyzývají k tomu, aby se bádání, analýzy a zdůvodňování zapojilo do reflexe toho, jaké místo a váhu zaujímá v našem teoretizování rozdílnost (rasa, pohlaví, sexuální orientace, třída).

Africký badatel Engelbert Mveng v roce 1978 napsal: „Západ s námi dnes souhlasí v tom, že cesta k pravdě vede mnohými cestami, které jsou jiné než aristotelské myšlení, tomistická logika nebo hegelovská dialektika. Sociální vědy a vědy o člověku musí být dekolonizovány.“¹⁰ Výzva k inkluzi, výzva k osvětlení teoretických předpokladů, je výzvou k dekolonizaci, tj. k transformaci mocenských vztahů, které vytvořily zvláštní formu institucionalizace sociálních věd, tak jak ji známe.

Různé teorie modernizace identifikovaly aspekty tradičních společností, které jsou v protikladu k moderní společnosti, avšak při zkoumání samotného procesu přehlížely komplexitu jejich vnitřních řádů. Na takové klíčové koncepty sociální vědy, jako je moc a identita, existují alternativní názory. V řadě nezápadních diskursů lze nalézt pojmy a způso-

¹⁰ Engelbert Mveng, „Récent développements de la théologie africaine“, *Bulletin of African Theology* 5, No. 9 (1983):141.

by uvažování, které říkají, že moc je pomíjivá a neskutečná nebo že legitimita musí vycházet spíše z podstatného obsahu než z formálních procedur. Například použití buddhistického (podle mahajány) pojmu „maya“ pro stát či mocné vládnoucí klany neznamená trvalou přítomnost logiky moci, jež převládá v monoteistických diskurzech. Taoistický pojem legitimity „cesty“ (*tao*) chápe legitimitu jako existenční spojení s chaotickými skutečnostmi přesahující byrokratickou legitimitu konfucianství. Buddhisté (podle mahajány) věří, že identita není absolutní a musí být doprovázena akceptováním ze strany jiných pospolitostí. V karibské oblasti (a kdekoli mezi Afroameričany) jsou hranice mezi jazykovými, náboženskými a hudebními formami na jedné straně a etnicko-rasovými kategoriemi na straně druhé dosti pohyblivé a jednotlivci je snadno překračovali. Zatímco někteří západní sociální vědci se hanlivě zmiňovali o vzniku nadměrného počtu případů mnohonásobné identity, místní obyvatelstvo považovalo takovou situaci převážně spíše za výhodu než nedostatek.

Nyní nejde o to, abychom obhajovali přednosti alternativních názorů na moc a identitu, ale spíše o návrh, aby sociální vědy vstoupily do diskuse o samotných základech svých analytických konstrukcí. Pokud je sociální věda úsilím o hledání všeobecného vědění, potom „jiní“ nemohou logicky existovat, neboť „jiní“ jsou částí „nás“ – onoho my, které je zkoumáno a které zkoumá.

Krátce řečeno, univerzalizmus a partikularismus nejsou nutně v protikladu. Jak lze tento omezující rámec překonat? Napětí mezi univerzalizmem a partikularizmem není novým objevem, ale během dvou staletí stále se v různých podobách vracející klíčovou otázkou v diskusích sociálních věd.

Univerzalizmus byl kritizován jako skrytá forma partikularismu a jako takový považován za utlačující. Některé věci jsou bezpochyby všeobecně pravdivé. Problém spočívá v tom, že ti, kteří mají sociální moc, mají přirozený sklon považovat běžnou situaci za všeobecnou, neboť jim přináší prospěch. Definice univerzální pravdy se tedy mění se změnami v mocenských konstelacích.

Vědecká pravda sama je historicky podmíněná. Nejde tedy jednoduše o to, co je všeobecné, ale o to, co se vyvíjí, a zda to, co se vyvíjí, je nezbytně identifikovatelné s pokrokem. Jak se mohou sociální vědy vypořádat se skutečností, že musí popsat a formulovat pravdivá tvrzení o nerovném světě, ve kterém jsou sami sociální vědci zakotveni? Požadavky univerzalizmu hlásali vždy určité osoby a tyto osoby byly obvykle v opozici vůči osobám s opačnými požadavky. Fakt, že existují vzájemně si konkurující dílčí názory na to, co je všeobecné, nás nutí vážně se zabývat otázkami neutrality vědce. V přírodních vědách byl již dávno akceptován fakt, že ten, kdo měří, zasahuje do toho, co měří. V sociálních vědách, kde by toto stanovisko mělo být samozřejmější, je však nadále stanoviskem kontroverzním.

Bude užitečné zde poznamenat, že v nedávných diskusích o univerzalizmu se promíchaly tři otázky: rozlišování mezi deskriptivními a analytickými tvrzeními (oboje mohou být současně pravdivá); platnost tvrzení odrážejících konkurující si zájmy (všechna mohou být rovnocenně platná a stejně založena na vlastním zájmu); otázka kritického rozumu jako základu vědecké komunikace. Chtěli bychom rozlišit, co se skrývá za univerzalizmem a partikularismem jako kategoriemi: jaké předměty (výzkumu), cíle, jazyky a metajazyky. Důraz na metajazyky a jejich kritické prozkoumání může být

jedinou cestou, pomocí které můžeme sestavit naši vlastní kombinaci všeobecného a jedinečného v předmětech, cílech a jazycích.

Je-li univerzalizmus, a všechny univerzalizmy, historicky podmíněný, existuje způsob, jak pro současnost zkonstruovat jediný relevantní univerzalizmus? Je řešením podmíněný univerzalizmus ghett, nebo univerzalizmus sociální integrace? Existuje hlubší univerzalizmus, který přesahuje formální univerzalizmus moderních společností a moderního myšlení, který přijímá protiklady v rámci univerzality? Můžeme rozvíjet plurální univerzalizmus podle analogie s indickým pantheonem, ve kterém má jeden bůh mnoho ztělesnění?

Ti, kteří mají méně moci, jsou vždy v určitém smyslu pod dvojím tlakem: na převládající univerzalizmus neexistuje žádná dokonalá protiodpověď. Pokud přijmou moudrost těchto univerzalizmů, dostanou se do pozice vyloučených nebo ponížených samotnými předpoklady tohoto teoretizování. Odmítají-li ale jednat v duchu převládajícího univerzalizmu, nejsou pak v rámci systému schopni adekvátně fungovat, ať politicky, nebo intelektuálně, což brání zlepšení jejich situace. Důsledkem je to, že ti, kteří jsou vyloučeni, nejprve politicky i kulturně kolísají mezi začleněním a vydělením se. Pokud je to vyčerpá, pak současný univerzalizmus někdy zcela odmítnou. V sociálních vědách se dnes setkáváme s takovými pokusy. Otázka, před kterou stojíme, spočívá v tom, jak otevřít sociální vědy, aby mohly adekvátně a plně reagovat na oprávněné námitky z omezenosti, a tak ospravedlnit požadavky na všeobecnou relevanci, aplikovatelnost či platnost.

Vycházíme z velmi silného přesvědčení, že určitý druh univerzalizmu je nutným cílem diskursivního společenství. Současně uznáváme, že každý univerzalizmus je historicky

podmíněný v tom smyslu, že vytváří prostředí a prostředky přenosu a tím i podmínky pro intelektuální diskusi, čímž se stává zdrojem intelektuální moci. Dále uznáváme, že každý univerzalizmus si sám dává odpovědi a že tyto odpovědi jsou v určitém smyslu určeny povahou vládnoucího univerzalizmu (univezalismů). A domníváme se, že je důležité přijmout koexistenci různých interpretací nejistého a složitého světa. Pouze pluralita univerzalizmů nám umožní pochopit bohatost sociálních skutečností, ve kterých jsme žili a žijeme.

3. PRAVÁ PODOBA A PLATNOST ROZDÍLU MEZI „DVĚMA KULTURAMI“

Od 60. let se ve struktuře vědění prosazují dvě významné změny. Přicházejí z protikladných stran univerzitní dělby vědění, ale obě podrobily kritice rozlišování mezi „dvěma kulturami“. Dlouho doutnající nespokojenost s newtonovskými předpoklady v přírodních vědách, která může být sledována přinejmenším od Poincarého na konci 19. století, se výrazně projevila: v intelektuální produkci, v počtu přívrženců a ve veřejném zviditelnění. To bylo zčásti bezpochyby důsledkem určitého tlaku na odpoutání se od čistě kvantitativního růstu, jenž hrál úlohu v bouřlivém vývoji sociálních věd. V mnohem významnější míře to ale bylo způsobeno rostoucí neschopností starších vědeckých teorií nabízet přijatelná řešení pro vznikající obtíže, jimž vědci čelili při snaze řešit problémy vyplývající ze stále složitějších jevů.

Tyto změny v přírodních vědách a matematice byly pro sociální vědy důležité ve dvou směrech. Za prvé, model nomotetické epistemologie, který v sociálních vědách v období po roce 1945 stále výrazněji převládal, je založen právě na

aplikaci poznatků obsažených v newtonovských pojmech na zkoumání sociálních jevů. Využíváním tohoto modelu v sociálních vědách byly odhaleny předpoklady zabudované v newtonovských pojmech. Za druhé, nejnovější vývoj v přírodních vědách zdůraznil nelinearitu oproti linearitě, komplexitu oproti jednoduchosti, nemožnost odloučit od měření toho, kdo měří, a v případě některých matematiků dokonce převahu kvalitativního interpretačního hlediska, které je co do přesnosti omezenější, nad kvantitativní dokonalostí. A co je nejdůležitější, tyto vědci zdůraznili směřování času. Přírodní vědy se zkrátka začaly přibližovat tomu, čím bylo opovrhováno jako „měkkou“ sociální vědou, spíše než k tomu, co bylo nabízeno jako „tvrdá“ sociální věda. Tím se nejen začala měnit mocenská rovnováha uvnitř sociálních věd, ale také se tím zmírňovalo výrazné rozlišování mezi přírodní vědou a sociální vědou jako „superdoménami“ vědění. Zmírnění rozporů mezi přírodními a sociálními vědami však neznamenalo, že by se prosazovala nějaká mechanistická představa lidstva, jak tomu bylo dříve, ale spíše to, že příroda byla pojímána jako aktivní a tvořivá.

Klasický karteziánský vědecký názor popisoval svět jako mechanismus, který je deterministický a může být cele popsán ve formě kauzálních zákonitostí, či „zákonů přírody“. Dnes mnozí přírodovědci tvrdí, že svět by měl být popisován zcela jinak.¹¹ Je to mnohem méně stabilní a mnohem složitější svět, v němž velkou úlohu hrají poruchy a odchylky a v němž klíčovou otázkou je vysvětlit, jak taková složitost vzniká. Většina přírodovědců již nevěří tomu, že makroskopické souvislosti mohou být v zásadě přímo odvozeny z jed-

¹¹ Viz Ilya Prigogine, *Les lois du chaos* (Paris: Flammarion, 1994).

noduššího mikroskopického světa. Mnozí z nich se domnívají, že komplexní systémy jsou sebeorganizující, a proto již příroda nemůže být považována za pasivní.

Nemyslí si, že newtonovská fyzika je špatná, ale domnívají se, že stabilní a časově reverzibilní systémy, které popisuje, představují pouze specifickou a omezenou část skutečnosti. Newtonovská fyzika například popisuje pohyb planet, ale ne vývoj planetárního systému. Popisuje systém v rovnováze nebo ve stavu blízkém rovnováze, ale ne systémy, které mají k rovnováze daleko, tedy podmínky, které jsou stejně tak časté, ne-li častější, než rovnovážné systémy. Podmínky systému, který má k rovnováze daleko, nejsou časově reverzibilními podmínkami, v nichž k tomu, aby bylo možné předvídat budoucí stavy, dostačuje jen znát „zákony“ a výchozí podmínky. Systém, který má daleko k rovnováze, je spíše výrazem „směrování času“, jehož úloha je podstatná a konstruktivní. V takovém systému je budoucnost nejistá a podmínky jsou ireverzibilní. Zákony, které můžeme formulovat, tak vyjmenovávají pouze možnosti, nikdy jistoty.

V důsledku toho již ireverzibilita není považována za chybné vědecké zjištění, výsledek aproximací, které vyplývají z nedostatečnosti vědeckého vědění. Přírodovědci dnes spíše pracují na rozšíření formulace zákonů dynamiky tak, aby zahrnovaly ireverzibilitu a pravděpodobnost. Předpokládá se, že jen tímto způsobem mohou vědci doufat v porozumění mechanismům, které – v základní rovině popisu – pohánějí neklidný vesmír, v němž jsme zakotveni. Proto přírodní věda doufá, že skloubí ideu zákonů přírody s ideou událostí, novosti a kreativity. V určitém smyslu lze předpokládat, že nestabilita hraje u fyzikálních jevů obdobnou úlohu jako Darwinův přirozený výběr v biologii. Přirozený výběr je nut-

nou, ale nikoliv postačující podmínkou vývoje. Některé druhy se objevily teprve nedávno; jiné přežívají po stovky miliónů let. Obdobně nutnou podmínkou vývoje je existence pravděpodobností a narušení časové symetrie.

Význam analýzy komplexních systémů pro sociálněvědní analýzu je dalekosáhlý. Historicky podmíněné sociální systémy jsou zcela jasně složeny z četných a vzájemně se ovlivňujících jednotek, charakterizovaných vznikem a vývojem usazené hierarchické organizace a struktury i komplexním časoprostorovým chováním. Na rozdíl od typu komplexity, kterou se vyznačují nelineární dynamické systémy s pevnými mikroskopickými mechanismy interakce, jsou historicky podmíněné sociální systémy složeny z jednotlivých prvků, které jsou schopny se adaptovat a učit na základě své zkušenosti. Tím vzniká nová úroveň komplexity (obdobná jako v případě evoluční biologie a ekologie), která přesahuje nelineární dynamiku tradičních fyzikálních systémů.

Metody analýzy komplexních systémů byly již aplikovány v nejrůznějších oblastech, jako je problém vztahu mezi stochasticky utvářenými inovacemi a dlouhodobými ekonomickými cykly, které vykazují charakteristiky deterministického chaosu. Dále jimi může být objasněno, jak mohou být konkurující si techniky – v podmínkách rostoucích výnosů různého druhu – „zakonzervovány“, a to bez ohledu na existenci dokonalejších alternativ. Konceptuální rámec předkládaný rozvinutými přírodními vědami v podobě evolučních komplexních systémů nabízí sociálním vědám celistvý soubor idejí, jenž je v souladu s dlouho známými názory v sociálních vědách, zvláště sdílenými těmi, kteří vzdorovali formám nomotetické analýzy inspirované vědou založenou na lineární rovnováze. Vědecká analýza opírající se o dynamiku ne-

rovnovážných stavů, se svým důrazem na četné a rozmanité budoucnosti, bifurkaci a volbu, historickou závislost a, pro některé, s důrazem na vnitřní a bytostnou neurčitost, dobře souzní s významnými tradicemi sociálních věd.

Druhá velká námitka vůči tripartitní dělbě vědění do tří velkých oblastí vyplynula z humanisticky orientovaného ukončení napětí mezi dvěma kulturami. Tato námitka vzešla z toho, co můžeme obecně nazvat „kulturní studia“ (cultural studies). „Kultura“ byla sice pojmem, který byl dlouho znám antropologům a badatelům v humanitních oborech, ale obvykle bez naplnění oním novým, poněkud političtějším nábojem. Zkoumání kultury se jako kvaziobor značně rozšířilo, včetně studijních programů, časopisů, společností a knihovnických fondů. Tato námitka obsahovala tři hlavní témata, z nichž žádné není nové. Novým je snad jejich vzájemné propojení, které prokázalo takovou sílu, že tyto názory poprvé za dvě stě let podstatně ovlivnily institucionální sféry produkce vědění – poprvé od doby, co věda, určitá věda, nahradila filozofii, určitou filozofii, v jejím postavení hlavního legitimizačního prostředku vědění.

V kulturních studiích se jedná o následující tři vzájemně propojená témata: za prvé, klíčový význam „gender studies“ a všech možných „neevropocentrických“ studií orientovaných na zkoumání historicky podmíněných sociálních systémů; za druhé, význam lokální a výrazně situační historické analýzy, kterou mnozí spojují s novým „hermeneutickým obratem“; za třetí, posuzování hodnot obsažených v technickém pokroku a jejich srovnávání s ostatními hodnotami. Zkoumání kultury sice přitahovalo badatele ze všech vědních oborů, avšak zvláště populární bylo ve třech skupinách: mezi literárními vědci všeho druhu, kteří tím legitimizovali svůj

zájem o současnou sociální a politickou scénu; mezi antropology, z nichž mnohým tento nový důraz nabízel oblast, která mohla nahradit (nebo aspoň soutěžit s) etnografií, jež ztrácela svou určující úlohu v tomto vědním oboru; a mezi těmi, kdo se angažovali v novém kvazioboru, jenž se orientoval na „zapomenuté“ lidi modernity (na ty, kteří byli opomíjeni z důvodu pohlaví, rasy, třídy ap.) a nabízel jim teoretický („postmoderní“) rámec pro podrobné zpracování těchto rozdílů.

Již jsme diskutovali o pokusech překonat omezené dědictví sociálních věd. Čím tato diskuse přispěla k vyjasnění otázky o platnosti rozlišování mezi dvěma kulturami? Při vymezování otázky dvou kultur byl vždy uplatňován určitý nevyslovený, ale zcela reálný předpoklad, že věda je racionálnější, „tvrdší“, přesnější, silnější, serióznější, účinnější, a proto mnohem důslednější než filozofie nebo umění a literatura. Nevysloveně se předpokládalo, že je modernější, evropštější a mužštější. Právě na tyto nevyslovené předpoklady reagovali přívrženci gender studies a „neevropocentrických“ studií tím, že svá hlediska a požadavky prosazovali v rámci přehodnocení kulturních studií.

V podstatě stejný problém vznikl při otázce, která byla někdy formulována v podobě protikladu lokální versus univerzální a jindy jako činitel versus struktura. Struktury a/nebo univerzální byly považovány za něco neosobního, věčného nebo přinejmenším dlouhodobého, co je mimo kontrolu či vliv člověka – ale ne mimo vliv kohokoliv: struktury se zdály být ovladatelné racionálními vědeckými odborníky, ale ne obyčejnými lidmi a také ne skupinami, které mají v rámci těchto struktur slabší postavení. S odvoláním na trvalé působení struktur se při analýze sociálních jevů tvrdilo, že sociální

mobilizace je irelevantní a že tedy pokusy slabších skupin změnit svou situaci nemají smysl. Univerzální se chápalo jako vzdálené, zatímco „lokální“ se zdálo bezprostřední. V lokálním prostředí se ústřední význam pohlaví a rasy/ethnicity pro analýzu zdál samozřejmý. Čím více se toto prostředí stávalo celosvětovým, tím obtížnější se stávala účinná prezentace alternativních perspektiv, obrana alternativních zájmů a prosazování alternativních epistemologií.

Třetím prvkem, který rozhodl o přijetí kulturních studií, byl projev skepse ohledně přínosů technického pokroku. Míra této skepse se pohybovala od mírného pochybování až k zásadnímu odmítání produktů techniky. Jejím politickým projevem byl široký proud ekologických zájmů i hnutí a intelektuálním projevem návrat hodnot do popředí vědecké analýzy (což někteří nazývají návratem filozofie). Tváří v tvář ekologické krizi byly zpochybněny univerzální nároky techniky. Postmoderní skepticismus nahrazoval moderní kriticismus a téměř všechny takzvané velké teorie byly napadány za to, že představují vysoce abstraktní způsob teoretizování. Kulturologický vliv bylo možné vnímat ve všech vědních oborech. Hermeneutické přístupy znovu získaly postavení, které předtím ztratily. Ústředním bodem diskuse se v různých oborech stal jazyk, a to jednak jako předmět zkoumání, jednak jako klíč k epistemologické sebereflexi oboru.

Kulturní studia sice nabídla řešení některých existujících problémů, ale zároveň vytvořila problémy jiné. Důraz na činitele a význam vede někdy k téměř voluntaristickému odmítání reálných strukturních omezení lidského chování. Zdůrazňování významu lokálních prostředí může vést k odmítání širších historických vazeb. Postmoderní skepticismus vedl často k radikálnímu antiteoretickému postoji, který odmítá

ostatní perspektivy, jež jsou vůči omezením pozitivistického přístupu stejně kritické. Stále věříme, že hledání spojitosti je pro reorganizovanou historickou sociální vědu trvalým závazkem.

Rozvinutí kulturních studií mělo na sociální vědy vliv, který je do určité míry analogický s novými trendy vývoje vědy. Stejně jako nové argumenty přírodovědců podřývají organizační dělbu mezi superdoménami přírodních a sociálních věd, ve stejné míře argumenty přívrženců kulturních studií podřývají organizační dělbu mezi superdoménami sociálních věd a humanitních oborů. Tyto kulturologické projekty se staly výzvou pro všechna existující teoretická paradigmat, dokonce i pro ta, která kritizovala hlavní proud nomotetických sociálních věd. Podporu pro takové názory lze nalézt v různých humanitních oborech a v oborech sociálních věd; mají formu intelektuální spolupráce, která ignoruje tradiční hranice mezi humanitními obory a sociálními vědami.

Před rokem 1945 byly sociální vědy rozděleny do dvou kultur. Objevovala se řada hlasů, jež je vyzývaly, aby se rozpustily – buď splnutím s přírodovědou, nebo s humanitními obory, podle toho, kdo čemu dává přednost. Sociální vědy tak vlastně byly vyzývány, aby přijaly tvrdou realitu koncepce dvou kultur a připojily se k jedné nebo druhé *za jejich podmínek*. K objevování společných témat a přístupů dnes dochází na jiných základech než v minulosti. Přírodovědci mluví o směřování času, což bylo vždy klíčovým tématem humanitního křídla sociálních věd. Literární vědci zase hovoří o „teorii“. Toto teoretizování je sice hermeneutické a zaujaté, nicméně o sobě prohlašuje, že ovládá vyprávění příběhů; literární vědci totiž nikdy nebyli zvyklí teoretizovat. Toto bezpochyby není typ teorie, který převládal v práci vědeckějšího

křídla sociálních věd. Nicméně pro skupinu těch, kteří považují tento pojem za významný, je přinejmenším důležitá informace, že představitelé kulturních studií začali používat „teorii“ jako klíčové slovo.

Nemůžeme mluvit o skutečném opětovném sblížení mezi četnými podobami dvou (nebo tří) kultur. Probíhající diskuse však zpochybnily jasnost tohoto rozlišení. Zdá se, že se pohybujeme směrem k méně dichotomickému pohledu na četné oblasti vědění. I když je to s podivem, změny názorů ve všech oblastech se dějí spíše směrem k tradičním stanoviskům sociálních věd, než aby se od nich vzdalovaly. Lze tedy říci, že koncepce dvou kultur začíná být překonávána? To je prozatím příliš předčasné tvrzení. Lze však mít za to, že třístranná dělba mezi přírodními vědami, sociálními vědami a humanitními obory již není tak samozřejmá, jak se kdysi zdála. Je také nyní zřejmé, že sociální vědy již nejsou chudými příbuznými, kteří jsou roztrženi mezi dva protikladné klany přírodních věd a humanitních oborů. Staly se naopak místem jejich opětovného potenciálního usmířování.

III. JAKOU SOCIÁLNÍ VĚDU MÁME NYNÍ BUDOVAT?

V jakékoliv sociální situaci existuje pouze omezený počet způsobů, pomocí nichž se můžeme vyrovnat s konfliktem hodnot. Jedním je prostorové odloučení... Jiným, aktivnějším, je vystoupení (ze sociálních svazků¹²)... Třetím způsobem, jak se vypořádat s individuálními nebo kulturními rozdíly, je dialog. Zde může konflikt hodnot fungovat pozitivně – může se stát prostředkem rozšířené komunikace a sebehporozumění... konečně může být konflikt hodnot vyřešen použitím síly nebo násilí... V globalizující se společnosti, ve které nyní žijeme, se první dvě z těchto možností stávají značně omezenými.

Anthony Giddens¹³

Jaké jsou důsledky četných diskusí, které probíhají v sociálních vědách od roku 1945, pro sociální vědu, kterou bychom měli dnes budovat? A čeho se vlastně tyto důsledky týkají? Intelektuální důsledky těchto diskusí neodpovídají zcela organizační struktuře společenských věd, kterou jsme zdědili. Když začneme hledat řešení vyplývající z těchto intelektuálních diskusí, musíme se rozhodnout, co je nutno činit v organizačním smyslu. Může se ukázat snazším diskutovat než reorganizovat.

Nejnáléhavější otázkou je organizační struktura sociálních věd samých. Byly to disciplíny, které byly určeny k tomu, aby

¹² Doplnil překladatel.

¹³ Anthony Giddens, *Beyond Left and Right* (Stanford: Stanford University Press, 1995), s. 19.